

- psykholohii: Zb. nauk. pr. Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka, APN Ukrainy, t.VII, vyp. 28. Ekolohichna psykholohiia. – Kyiv, 2012. – S. 133-141.
11. Kodlubovska T.B. Ekspres-rehuliatsiia funktsionalnykh staniv pravookhorontsiv pislia stresu. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. – Kyiv, 2019. – S. 44-52.
 12. Kodlubovska T.B. Механызмы психологическо-физиологических методов регуляции функциональных состояний у сотрудников полиции. Психологические журналы: Международный научный электронный журнал Института психологии НАПН Украины им. H.S. Kostiuka, №4 (14). – Kyiv, 2018.
 13. Kodlubovska T.B. Sposib vidnovlennia psykhoфизиологического стану patsiienta. Patent № 31238 Ukraina; opubl. 25.03.08 r. Biuletен № 6.
 14. Maslova M.H. Kompleksna metodyka vyznachennia psykhoфизиологического стану viiskovosluzhbovtziv na etapi profesiinoho vidboru dlia uchasti u mizhnarodnykh myrotvorchykh operatsiiakh. NNDTsOT i VB Ukrainy. – Kyiv, 2005. – S.121 - 122.
 15. Potapchuk Ye.M. Teoriia ta praktyka zberezhennia psykhiчного zdorovia viiskovosluzhbovtziv: monohrafiia. – Khmelnytskyi, 2004. – 322 s.

Kokun O.M., Kodlubovska T.B. Psychophysiological regulation of the functional states of law enforcement officers as a means of developing their personal and professional qualities.

The article presents the results of empirical studies that determine the features of mechanisms of regulation of the functional states of law enforcement officers in order to master their knowledge and ability to overcome destructive responses to stress factors in order to improve their personal and professional qualities. The study was conducted at the advanced training courses at the Center for Postgraduate Education of the National Academy of Internal Affairs at trainings for improving personal and professional qualities "Communication - Stress - Security". Substantial improvement of functional status indicators after use by law enforcement officers developed by T.B. Kodlubovska complex of rapid methods of psychophysiological regulation of functional states after stress. The results of the positive effect of the complex of psychophysiological regulation on the functional states of law enforcement officers are confirmed by statistical methods and acts of implementation in the law enforcement agencies of Ukraine.

Keywords: personal growth, professional improvement, law enforcement, functional states, psychophysiological regulation.

УДК: 159.938

Кокун О.М., Коробейнікова І.Г.

ПРОЯВ АГРЕСІЇ У СПОРТСМЕНІВ ВИСОКОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

Кокун О.М., Коробейнікова І.Г. Прояв агресії у спортсменів високої кваліфікації.

Встановлено зв'язок між психофізіологічним станом та рівнем прояву агресивності у борців високої кваліфікації. Високий рівень фізичної та вербальної агресії пов'язаний із суб'єктивним відчуттям дискомфорту в психічному стані та переважанням процесу збудження у нервовій системі у кваліфікованих спортсменів. Врахування рівня прояву стану агресії дасть можливість оптимізувати психофізіологічний стан спортсменів високої кваліфікації та внести корективи у тренувальний процес.

Ключові слова: агресія, нервові процеси, тривога, психофізіологічний стан, спортсмени.

Кокун О.М., Коробейникова І.Г. Проявление агрессии у спортсменов высокой квалификации. Установлена связь между психофизиологическим состоянием и уровнем проявления агрессивности у борцов высокой квалификации. Высокий уровень физической и вербальной агрессии связан с субъективным ощущением дискомфорта в психическом состоянии и преобладанием процесса возбуждения в нервной системе у квалифицированных спортсменов. Учет уровня проявления состояния агрессии даст возможность оптимизировать психофизиологическое состояние спортсменов высокой квалификации и внести коррективы в тренировочный процесс.

Ключевые слова: агрессия, нервные процессы, тревожность, психофизиологическое состояние, спортсмены.

Постановка проблеми. Агресія – це властивість особистості, яка вказує на вплив внутрішніх емоцій на зовнішнє соціальне середовище людини [1,2]. На думку деяких авторів, агресія є антисоціальним явищем, що включає чотири фактори: фізичну агресію, вербальну агресію, гнів і ворожість [3,4].

Агресивна поведінка є специфічною формою дій, що характеризується демонстрацією переваги у силі, або у використанні сили людиною, або групою осіб. Для розуміння виникнення конкретних проявів агресивної поведінки необхідно встановити, чи є агресивний акт неадекватної захисної реакції суб'єкта, після чого він має ефективний стан, або він має цільовий характер. Багато дослідників згодні з англійським соціологом Г. Вільсоном, що сучасне насильство в більшості випадків – це своєрідна форма невротичного протесту особистості проти різного роду стресових факторів й умов соціального життя, в яких важко адаптуватися. Тому агресивну поведінку доцільно розглядати як протилежну адаптивній поведінці.

Однак багато тренерів вважають, що агресія, яка супроводжує спортивну діяльність спортсмена, є необхідною характеристикою його емоційного настрою. Особливо така думка проявляється серед фахівців з єдиноборств [5,6].

Також існує думка, що прояв агресії у спортивній діяльності є одним з факторів, що може сприяти мобілізації психічних резервів спортсменів [7]. У той же час агресія є проявом відображення внутрішніх емоцій спортсмена [8].

Найчастіше агресія в спорті пов'язана з проявом насильства. Це стосується насильства з боку особистості супротивника, насильство як порушення правил змагань, агресії та насильства вболівальників [9].

Але можна зазначити, що агресія в спорті пов'язана із внутрішніми емоційними переживаннями спортсменів перед початком змагань.

Комплексні механізми емоційної організації є визначенням прояву особистісних якостей спортсменів під час психічної та фізичної напруженості в умовах спортивної діяльності [10]. Різні емоційні явища у спортсменів можна охарактеризувати як специфічний вплив зовнішніх на внутрішніх процесів. Ці процеси емоційного специфічного впливу на психічний стан спортсменів пов'язані з проявом психофізіологічних функцій. Тонкий зв'язок між психічними та фізіологічними процесами утворює психоемоційний стан спортсменів. Якщо ми розглядаємо зв'язок між психічним явищем і фізіологічними структурами, ми

можемо визначити, які впливи, причини чи умови дають результати у спортивній діяльності.

Враховуючи те, що психофізіологічні функції є основною ланкою формування психоемоційних реакцій в ситуаціях екстремальних умов, логічно очікувати зв'язок між агресією та психофізіологічним станом спортсмена.

Вихідні передумови. Сучасна спортивна боротьба характеризується підвищеним рівнем емоційної напруженості під час змагальної діяльності. Боротьба – це зіткнення двох осіб з різними психологічними індивідуальними особливостями. Традиційно боротьба та інші види єдиноборств вважаються агресивними видами спорту [11].

Проте існують дослідження, в яких показано, що гнів, як один із чинників агресії, не є фактором мобілізаційної емоції в умовах змагальної діяльності з боротьби [12]. У дослідженнях було встановлено, що гнів впливає на процес сприйняття та прийняття рішення в умовах ситуації вибору: людина стурбована, емоційно збуджена і, як наслідок, втрачає контроль над ситуацією. Тому можливо встановити зв'язок між психофізіологічними станами і рівнем агресії серед спортсменів.

Гіпотеза: існує зв'язок між психофізіологічним станом і рівнем агресії у спортсменів високої кваліфікації. Можна припустити, що агресія не завжди супроводжується оптимальним психофізіологічним станом у спортсменів високої кваліфікації.

Мета статті. Дослідити прояв агресії у борців високої кваліфікації.

Виклад методики та результатів досліджень. Було обстежено 27 спортсменів високої кваліфікації, членів збірної команди України з греко-римської боротьби (середній вік: 24.34 ± 5.65 років; тривалість занять спортом: 10.32 ± 3.73 років).

Усі спортсмени були розділені на дві групи за рівнем агресивності: перша група – борці з низьким рівнем агресії (15 спортсменів, 56%), друга група – борці з високим рівнем агресії (12 спортсменів, 44%).

Письмове доручення відповідно до рекомендації етичного комітету було отримано від усіх спортсменів. Експериментальне дослідження було схвалено Комітетом з етики біомедичних досліджень, відповідно до етичних стандартів Гельсінської декларації.

Використано апаратно-програмний комплекс психофізіологічної діагностики «Мультипсихометр-05». Використовувалися послідовності методів дослідження: рівень психічного стану (кольоровий тест Luscher [13]) і баланс нервових процесів.

Рівень агресії визначався за методикою Buss & Darkee [14]. Оцінювалися наступні параметри: суб'єктивний стан комфорту / дискомфорту і баланс процесів збудження / гальмування.

Всього опитувальник містить п'ять діагностичних шкал агресивності:

1. Вербальна агресія: людина вербально, словами, висловлює своє агресивне ставлення до іншої людини, вживає словесні образи.

2. Фізична агресія: людина схильна фізично виражати свою агресію відносно іншої людини і може застосувати фізичну силу.
3. Предметна агресія: людина проявляє свою агресію на оточуючих предметах.
4. Емоційна агресія: у людини під час спілкування з іншою людиною виникає емоційне відчуження, почуття підозрливості, ворожості, неприязні і недоброчливості відносно особистості.
5. Аутоагресія: людина перебуває у рівновазі, злагоді, у нього відсутні або ослаблені механізми захисту «Я», він виявляється беззахисним відносно агресивного середовища.

Сума балів більше 5 означає, що у людини високий ступінь агресії за цим типом поведінки і низький ступінь адаптивної поведінки. Якщо сума становить 3 або 4 бали, можна говорити про середній ступінь агресії й адаптації. Сума балів від 0 до 2 свідчить про низький рівень агресивної поведінки і високий ступінь адаптованості, пристосованості за даним типом поведінки.

Врівноваженість (баланс) процесів збудження та гальмування у центральній нервовій системі (ЦНС) у кожного із обстежуваних оцінювали за результатами тесту «Реакція на рухомий об'єкт». Цей тест є різновидом складної сенсомоторної реакції, яка, крім визначення сенсорного та моторного періодів, дозволяє визначити період складної обробки сенсорного сигналу в ЦНС. Суть завдання полягала в тому, що в кожній окремій пробі (всього спроб 40) досліджуваному на моніторі комп'ютера пред'являли 2 сигнали у вигляді маркерів на колі, один з яких – статичний маркер та динамічна ціль, що кожного разу мала різну відстань від статичного маркеру та різне положення на колі і рухалась у різні сторони. У кожного обстежуваного фіксували кількість випереджень і запізнь, розраховували їхнє співвідношення та величину і знак середньої похибки. За цими результатами тестування визначались наступні показники: точність, стабільність, збудження та тренд (за збудженням).

Кольоровий тест є адаптованим варіантом скороченої 8 - кольорової форми тесту Люшера. У його основі лежить концепція про існування тісного асоціативного зв'язку між кольорами і станом людини, що відображає різні способи її адаптації до навколишнього світу. Методика виявляє не тільки усвідомлене але й суб'єктивне ставлення особи. За результатами дослідження визначалися показники: працездатність, стомлення, тривога, ексцентричність, концентричність, вегетативний коефіцієнт, гетерономність та автономність.

Використовувалась прикладна програма «Statistica 6.0». Застосовувалися непараметричний статистичний аналіз за критерієм Вілкоксона з обробкою нижнього (25%) та верхнього (75%) квантилів.

Значення агресії у борців різного рівня агресивності наведені в табл.1.

Ці дані показують, що група з низьким рівнем агресивності характеризується зниженими значним рівнем фізичної та вербальної агресії порівняно із групою спортсменів з високим рівнем агресивності.

Відповідні результати отримані для параметрів загальної агресивності. У показниках особистісної та аутоагресії ми бачимо тенденцію до зниження абсолютних величин у борців з низьким рівнем агресії. За даними показника емо-

ційної агресії не виявлено відмінностей між двома групами спортсменів з різним рівнем агресивності.

Таблиця 1

**Показники агресії у спортсменів з різним рівнем агресивності
(медіана, нижня, верхня квартиль)**

Показники	Знижена агресивність (n=14)	Підвищена агресивність (n=13)
Вербальна агресія (ум. од.)	3,00 3,00; 4,00	5,00* 3,00; 5,00
Фізична агресія (ум. од.)	3,00 3,00; 4,00	6,00* 3,00; 6,00
Особистісна агресія (ум. од.)	2,00 1,00; 3,00	3,0 3,00; 4,00
Емоційна агресія (ум. од.)	1,00 1,00; 2,00	1,00 1,00; 1,00
Аутоагресія (ум. од.)	2,00 0,00; 3,00	4,00 3,00; 4,00
Загальна агресивність (ум. од.)	12,00 10,00; 13,00	18,00* 15,00; 22,00000

Примітка. * - $p < 0,05$, порівняно із зниженим рівнем агресивності.

У табл. 2 наведені медіани значень психічного стану (за кольоровим тестом Lusher) у борців із різним рівнем агресивності.

Згідно з даними табл. 2 спостерігається значне зниження абсолютних значень показника «відхилення від автогенної норми» у спортсменів з низьким рівнем агресивності порівняно із спортсменами високого рівня агресивності. Показник відхилення від автогенної норми відображає психічний стан як суб'єктивний дискомфорт або комфорт.

Таким чином, отриманий факт у спортсменів з високим рівнем агресивності вказує на поширеність суб'єктивного психічного дискомфорту. У борців з низьким рівнем агресивності спостерігається комфорт психічного стану.

Показник «вегетативного коефіцієнта» має вищі значення у спортсменів з низьким рівнем агресивності, ніж у спортсменів з високим рівнем агресивності. Виявлені результати характеризуються більшим вкладом вегетативних систем у формування психічного стану у спортсменів з низькою агресивністю порівняно із спортсменами високого рівня агресивності.

Як видно з табл. 2, кращий психічний стан, з достовірно нижчими показниками, спостерігається у групі борців із низьким рівнем агресивності, ніж у борців з більш високим рівнем агресивності. Показники втоми і тривожності мають тенденцію до зниження прояву в групі спортсменів з низьким рівнем агресивності. Тенденція до збільшення показника ексцентричності відображає активність і пошук шляхів реалізації проблеми зі здатністю до компромісів у групі спортсменів з низьким рівнем агресивності.

**Показники психічного стану у спортсменів з різним рівнем агресивності
(медіана, нижня, верхня квартиль)**

Показники	Знижений прояв агресивності (n=14)	Підвищений рівень агресивності (n=13)
Психічна працездатність (ум. од.)	11,00 9,00; 13,00	10,00 8,00; 12,50
Стомлення (ум. од.)	2,00 1,00; 4,00	2,500 1,50; 4,50
Тривога (ум. од.)	1,00 0,00; 2,00	2,00 1,00; 2,00
Відхилення від аутогенної норми (ум. од.)	12,00 8,00; 14,00	19,00* 14,00; 22,00
Ексцентричність (ум. од.)	10,00 8,00; 12,00	9,00 5,50; 11,50
Концентричність (ум. од.)	7,00 6,00; 9,00	7,50 6,00; 10,50
Вегетативний коефіцієнт (ум. од.)	15,00 11,00; 18,00	13,50* 7,00; 17,50
Гетерономність (ум. од.)	7,00 6,00; 10,00	7,50 5,50; 8,50
Автономність (ум. од.)	9,00 6,00; 11,00	10,00 8,50; 11,00

Примітка. * - $p < 0,05$, порівняно із групою зі зниженим рівнем агресивності.

Значення балансу нервового процесу в групах спортсменів із різним рівнем прояву агресивності представлені в табл. 3.

Показники балансу нервових процесів у спортсменів з різним рівнем агресивності (медіана, нижня, верхня квартиль)

Показники	Знижена агресивність (n=14)	Підвищена агресивність (n=13)
Точність (ум. од.)	2,91 2,53; 3,85	2,26 2,24; 2,31
Стабільність (ум. од.)	3,82 2,67; 5,66	3,47 3,40; 3,87
Збудження (ум. од.)	-0,32 -0,82; 0,03	0,09* 0,001; 0,30

Примітки: * - $p < 0,05$, порівняно із зниженим рівнем агресивності

Результати дослідження свідчать про зниження показника «збудження» у групі спортсменів з низьким рівнем прояву агресивності. Цей факт свідчить про наявність балансу в центральній нервовій системі між процесами збудження і

гальмування [16]. Результати відповідають значенням показників «точності» і «стабільності», якість яких краща у спортсменів з низьким рівнем прояву агресивності. Це свідчить про більш якісні реакції на зоровий подразник у групі борців з низьким рівнем прояву агресивності.

Таким чином, підвищення агресивності у групі борців високої кваліфікації провокує механізми, які впливають на дисбаланс у центральній нервовій системі серед процесів збудження і гальмування. Підвищений рівень збудження у борців високої кваліфікації з високим проявом агресивності свідчить про зрушення балансу у нервовій системі, що призводить до зниження стійкості і точності сенсорних рухів.

Цей факт відображає переважання суб'єктивного стану дискомфорту у групі борців високої кваліфікації. І навпаки, низька агресивність пов'язана з гальмуванням нервових процесів. У такому стані спостерігається суб'єктивний комфорт серед борців високої кваліфікації.

Отримані результати свідчать про значний зв'язок між психофізіологічним станом і рівнем прояву агресії у борців високої кваліфікації. Високий рівень фізичної та вербальної агресії пов'язаний з суб'єктивним дискомфортом у психічному стані та збудженням у нервовій системі спортсменів високої кваліфікації. Низька агресивність у борців високої кваліфікації призводить до відчуття суб'єктивного комфорту у психічному стані та балансу між процесами збудження і гальмуванням.

Таким чином, одним із факторів, що впливають на психофізіологічний стан борців високої кваліфікації є агресія.

Деякі автори вважають, що агресія не є емоцією, мотивом або психологічною установкою, а моделлю поведінки [15]. Агресія є відображенням конкуренції і може підлягати різним змінам [16]. Крім того, більш високому рівню агресії відповідає погіршення психічних станів: підвищення втомлюваності і тривоги, зниження компромісу поведінки у спортсменів.

Біологічні механізми агресії свідчать про підтримку агресивної поведінки вегетативними функціями [17]. Це було отримано також у нашому дослідженні. Виявлено, що у спортсменів із низьким рівнем агресивності підтримка з боку вегетативної нервової системи більша, ніж у спортсменів з високим рівнем агресивності. Зниження прояву рівня агресивності у спортсменів сприяє підвищенню точності та стабільності рухових навичок за рахунок балансу між процесами збудження і гальмуванням нервових процесів.

Наші попередні роботи узгоджуються з даними Maxwell [17], про те, що прояв агресії є наслідком реакцій гніву у спортсменів. Таким чином, можна підсумувати, що агресія серед борців не є оптимальною емоцією, що впливає на психофізіологічний стан спортсменів і, як результат, на якість рухових навичок.

За нашими результатами було запропоновано схему зв'язків між психофізіологічним станом та рівнем прояву агресії серед борців високої кваліфікації (рис. 1). Підвищення агресивності пов'язано з відчуттям дискомфорту у психічному стані і порушенням балансу нервових процесів

Висновки. Встановлено зв'язок між психофізіологічним станом та рівнем прояву агресивності у борців високої кваліфікації. Високий рівень фізичної та вербальної агресії пов'язаний з суб'єктивним відчуттям дискомфорту у психічному стані та переважанням процесу збудження у нервовій системі у кваліфікованих спортсменів.

Таким чином, агресія – це не оптимальна емоція, що впливає на підвищення суб'єктивного стану психічного дискомфорту і процесів збудження у нервовій системі у спортсменів високої кваліфікації.

Врахування рівня прояву стану агресії дасть можливість оптимізувати психофізіологічний стан спортсменів високої кваліфікації та внести корективи у тренувальний процес.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці, на основі отриманих результатів, практичних підходів, спрямованих на компенсацію агресії для оптимізації психофізіологічних станів у спортсменів.

Список використаних джерел

1. Cynarski W.J. Martial arts in psycho-physical culture / W.J. Cynarski, J.H. Yu, K. Warchol, P. Bartik // Ido Movement for Culture. Journal of Martial Arts Anthropology. - 2015.- № 15(4). - P. 33–36.
2. Graczyk M. The level of aggression syndrome and a type of practised combat sport / M. Graczyk, T. Hucinski, H. Norkowski, A. Pęczak-Graczyk, A. Rożanowska // Journal of Combat Sports and Martial Arts. - 2010. - № 1(2). - P. 1-14.
3. Archer J. An Integrated Review of Indirect, Relational, and Social Aggression / J. Archer, S.M. Coyne // Personality and Social Psychology Review.- 2000.- № 9(3).-P. 212–230.
4. Buss A.H. The aggression questionnaire / A.H. Buss, M. Perry // Journal of personality and social psychology.- 1992.- №63(3).- P. 452-459.
5. Iermakov S. Psycho-physiological features of sportsmen in impact and throwing martial arts. / S. Iermakov, L. Podrigalo, V. Romanenko, Y. Tropin, N. Boychenko, O. Rovnaya, O. Kamaev // Journal of physical education and sport.- 2016.- № 16(2).- P.433-441. 7.
6. Sacks D.N. Aggression and violence in sport: Moving beyond the debate / D.N. Sacks, Y. Petscher, C.T. Stanley, G. Tenenbaum // International journal of sport and exercise psychology.- 2003.- № 1(2).- P. 167-179.
7. Kozina Z. Comparative characteristics of psychophysiological indicators in the representatives of cyclic and game sports / Z. Kozina, K. Prusik, K. Görner, I. Sobko, O. Repko, T. Bazilyuk, V. Kostiukevych, V. Goncharenko, Y. Galan, O. Goncharenko, S. Korol, S. Korol, // Journal of Physical Education and Sport.- 2017.- 17(2).- P.648-655.
8. Korobeynikov G. Information processing and emotional response in elite athletes / G. Korobeynikov, L. Korobeinikova, B. Mytskan, A. Chernozub, W.J. Cynarski // Ido Movement for Culture.- 2017.- № 17(2).- P. 41-50.
9. Hucinski T. The level of aggression syndrome and a type of practised combat sport/ T. Hucinski, H. Norkowski, A. Pęczak-Graczyk, A. Rożanowska // Jour-

- nal of Combat Sports and Martial Arts.- 2010.-№ 1(2).-P. 1-14.
10. Sacks D.N. Aggression and violence in sport: Moving beyond the debate/ D.N. Sacks, Y. Petscher, C.T. Stanley, G. Tenenbaum // International journal of sport and exercise psychology.- 2003.- №1(2).- 167-179.
 11. Grange P. Physical aggression in Australian football: A qualitative study of elite athletes/ P. Grange, J. H. Kerr // Psychology of Sport and Exercise.- 2010.- №11(1).- pp.36-43.
 12. Korobeynikov G. Heart rate variability system in elite athletes with different levels of stress resistance/ G. Korobeynikov, L. Korobeynikova, V. Potop, D. Nikonorov, V. Semenenko, N. Dakal, D. Mischuk // Journal of Physical Education and Sport.- 2018.-№ 18(2).- 550-554.
 13. Lüscher M. The Luscher color test/ M. - Lüscher. Simon and Schuster, 1990.- 160 p.
 14. Buss A.H. An inventory for different kinds of hostility/ A.H. Buss, A. Darkee // Journal of Consulting Psychology.- 1957.-№ 28.- P. 361-366.
 15. Ahmadi S.S. The relationship between dimensions of anger and aggression in contact and noncontact sports/ S.S. Ahmadi, M.A. Besharat, K. Azizi, R. Larijani // Procedia-Social and Behavioral Sciences.- 2011.- №30.- P.247-251.
 16. Carré J.M. Motivational and situational factors and the relationship between testosterone dynamics and human aggression during competition/ J.M. Carré, J.D. Gilchrist, M.D. Morrissey, C.M. McCormick // Biological Psychology.- 2010.- №84(2) P. 346-353.
 17. Maxwell J.P. Anger rumination: An antecedent of athlete aggression?/ J.P. Maxwell // Psychology of Sport and Exercise.- 2004.- №5(3), P. 279-289.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Cynarski W.J. Martial arts in psycho-physical culture / W.J. Cynarski, J.H. Yu, K. Warchol, P. Bartik // Ido Movement for Culture. Journal of Martial Arts Anthropology. - 2015. - № 15(4). - P. 33-36.
2. Graczyk M. The level of aggression syndrome and a type of practised combat sport / M. Graczyk, T. Hucinski, H. Norkowski, A. Pęczak-Graczyk, A. Rozanowska // Journal of Combat Sports and Martial Arts. - 2010. - № 1(2). - P. 1-14.
3. Archer J. An Integrated Review of Indirect, Relational, and Social Aggression / J. Archer, S.M. Coyne // Personality and Social Psychology Review.- 2000.- № 9(3). - P. 212–230.
4. Buss A.H. The aggression questionnaire / A.H. Buss, M. Perry // Journal of personality and social psychology.- 1992.- №63(3).- P. 452-459.
5. Iermakov S. Psycho-physiological features of sportsmen in impact and throwing martial arts. / S. Iermakov, L. Podrigalo, V. Romanenko, Y. Tropin, N. Boychenko, O. Rovnaya, O. Kamaev // Journal of physical education and sport.- 2016.- № 16(2).- P.433-441. 7.
6. Sacks D.N. Aggression and violence in sport: Moving beyond the debate / D.N. Sacks, Y. Petscher, C.T. Stanley, G. Tenenbaum // International journal of sport

- and exercise psychology.- 2003.- № 1(2).- P. 167-179.
7. Kozina Z. Comparative characteristics of psychophysiological indicators in the representatives of cyclic and game sports / Z. Kozina, K. Prusik, K. Görner, I. Sobko, O. Repko, T. Bazilyuk, V. Kostiukevych, V. Goncharenko, Y. Galan, O. Goncharenko, S. Korol, S. Korol, // *Journal of Physical Education and Sport.*- 2017.- 17(2).- P.648-655.
 8. Korobeynikov G. Information processing and emotional response in elite athletes / G. Korobeynikov, L. Korobeinikova, B. Mytskan, A. Chernozub, W.J. Cynarski // *Ido Movement for Culture.*- 2017.- № 17(2).- P. 41-50.
 9. Hucinski T. The level of aggression syndrome and a type of practised combat sport/ T. Hucinski, H. Norkowski, A. Pęczak-Graczyk, A. Rożanowska // *Journal of Combat Sports and Martial Arts.*- 2010.-№ 1(2).-P. 1-14.
 10. Sacks D.N. Aggression and violence in sport: Moving beyond the debate/ D.N. Sacks, Y. Petscher, C.T. Stanley, G. Tenenbaum // *International journal of sport and exercise psychology.*- 2003.- №1(2).- 167-179.
 11. Grange P. Physical aggression in Australian football: A qualitative study of elite athletes/ P. Grange, J. H. Kerr // *Psychology of Sport and Exercise.*- 2010.- №11(1).- pp.36-43.
 12. Korobeynikov G. Heart rate variability system in elite athletes with different levels of stress resistance/ G. Korobeynikov, L. Korobeynikova, V. Potop, D. Nikonorov, V. Semenenko, N. Dakal, D. Mischuk // *Journal of Physical Education and Sport.*- 2018.-№ 18(2).- 550-554.
 13. Lüscher M. The Luscher color test/ M. - Lüscher. Simon and Schuster, 1990.- 160 p.
 14. Buss A.H. An inventory for different kinds of hostility/ A.H. Buss, A. Darkee // *Journal of Consulting Psychology.*- 1957.-№ 28.- P. 361-366.
 15. Ahmadi S.S. The relationship between dimensions of anger and aggression in contact and noncontact sports/ S.S. Ahmadi, M.A. Besharat, K. Azizi, R. Larijani // *Procedia-Social and Behavioral Sciences.*- 2011.- №30.- P.247-251.
 16. Carré J.M. Motivational and situational factors and the relationship between testosterone dynamics and human aggression during competition/ J.M. Carré, J.D. Gilchrist, M.D. Morrissey, C.M. McCormick // *Biological Psychology.*- 2010.- №84(2) P. 346-353.
 17. Maxwell J.P. Anger rumination: An antecedent of athlete aggression?/ J.P. Maxwell // *Psychology of Sport and Exercise.*- 2004.- №5(3), P. 279-289.

Kokun O.M., Korobeynikova I.G. Manifestation of aggression in athletes of high qualification. The manifestation of aggression in athletes of high qualification was studied. 27 athletes of high qualification, members of the Greco-Roman wrestling team of Ukraine were examined. All athletes were divided into two groups according to the level of aggression: the first group - fighters with a low level of aggression (15 athletes, 56%), the second group - the fighters with a high level of aggression (12 athletes, 44%). The relation between the psychophysiological state and the level of aggressiveness among athletes of high qualification has been established. High levels of physical and verbal aggression are associated with a subjective feeling of discomfort in the mental state and a predominance of the arousal process in the nervous system in athletes of high qualification. Tak-

ing into account the level of manifestation of the state of aggression will allow to optimize the psychophysiological state of athletes of high qualification and to make adjustments in the training process. Taking into account the level of manifestation of the state of aggression will allow to optimize the psychophysiological state of athletes of high qualification and to make adjustments in the training process. The prospects for further research are to develop, on the basis of the results obtained, practical approaches aimed at compensating aggression for optimization of psychophysiological conditions in athletes.

Key words: aggression, nervous process, anxiety, psychophysiological state, athletes.

УДК: 159.938

Корніяка О.М.

ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ У ПРОФЕСІЇ ВИКЛАДАЧА

Корніяка О.М. Життєстійкість у професії викладача. У статті проаналізовано наукові підходи вітчизняних і зарубіжних вчених до вивчення феномена життєстійкості. Розкрито психологічний зміст і структуру цього поняття, показано його сутнісні зв'язки з іншими властивостями особистості. Життєстійкість інтерпретується як професійно важлива характеристика особистості, яка сприяє подоланню фахових труднощів і збереженню/відновленню ефективності професійної діяльності.

Ключові слова: життєстійкість, професійна життєстійкість, професійно важлива характеристика; структура: залучення, контроль, прийняття ризику; професійна діяльність, викладач вищої школи.

Корніяка О.Н. Жизнестойкость в профессии преподавателя. В статье проанализированы научные подходы отечественных и зарубежных ученых к изучению феномена жизнестойкости. Раскрыты психологическое содержание и структура этого понятия, показаны его существенные связи с другими свойствами личности. Жизнестойкость интерпретируется как профессионально важная характеристика личности, которая благоприятствует преодолению профессиональных трудностей и сохранению/возобновлению эффективности профессиональной деятельности.

Ключевые слова: жизнестойкость, профессиональная жизнестойкость, профессионально важная характеристика; структура: вовлеченность, контроль, принятие риска; профессиональная деятельность, преподаватель высшей школы.

Однією з найбільш комунікабельних й емоціогенних професій є, за своєю природою, професія викладача вищої школи. Як відомо, науково-педагогічна взаємодія в системі «викладач – студенти» і міжособистісне спілкування з колегами часто пов'язані з емоційним стресом і навіть психотравмою, внаслідок чого можуть мати місце емоційне виснаження та зниження професійної ефективності. За цих обставин важливо враховувати розвиненість такої професійно важливої якості цього фахівця, як життєстійкість, що виступає визначальним особистісним ресурсом опанування своєї поведінки в ситуації стресу.

Сучасна наука засвідчила зв'язок життєстійкості з швидкоплинними суспільними змінами, трансформацією соціально-економічних процесів, здатністю суб'єкта до «виживання» у стресових умовах життя, збільшенням ступеня соціалізації та адаптації; з готовністю людини будувати стратегію майбутнього особистісного розвитку, її прагненням до досконалості; з конструктивною соціальною взаємодією, вирішенням конфліктних ситуацій і повноцінним функці-